

WSPÓLNOTA UCZONYCH

Kto i co buduje podmiotowość
Polskiej Akademii Nauk?
Są to ludzie, instytucje i ideały.

LIGHTSPRING/SHUTTERSTOCK.COM

Wspólnotowość jako wartość Akademii wyznaczają następujące parametry: wyrazista tożsamość naukowa, spójność wizji z oczekiwaniami wewnętrznymi i zewnętrznymi interesariuszy, kontynuacja tradycji społecznego ruchu naukowego otwartego na wyzwania epoki, akceptacja polifoniczności w nauce i stylach zarządzania tą instytucją.

Dziedzictwo historii

Formalizacja projektu powołania Polskiej Akademii Nauk nastąpiła w wyniku dyskusji uczonych podczas I Kongresu Nauki Polskiej, który odbywał się od 29 czerwca do 2 lipca 1951 roku w Warszawie. Jego celem było przede wszystkim wypracowanie modelu funkcjonowania zróżnicowanych podmiotów naukowych w Polsce wobec zadań wynikających z potrzeb państwa odbudowującego się po II wojnie światowej. W odniesieniu do nauki brzmiały nowocześnie, oświeceniowo i pozytywistycznie, łącząc badania, rozwój, kształcenie i upowszechnianie wiedzy. Polska Akademia Nauk jako instytucja miała integrować działalność instytutów badawczych, uniwersytetów i towarzystw naukowych w polityce naukowej państwa odpowiedniej do ówczesnych warunków polityczno-społecznych, zachować pierwszeństwo w inicjowaniu i prowadzeniu badań naukowych.

Intencje władzy i uczonych dobrze oddaje ustawa o Polskiej Akademii Nauk z 30 października 1951 roku. Podkreślono w niej znaczenie Polskiej Akademii Umiejętności (działającej od 1872 roku na bazie Towarzystwa Naukowego Krakowskiego, a pod nazwą PAN – od 1918 roku) i Towarzystwa Naukowego Warszawskiego (założonego w 1907 roku kontynuatora Towarzystwa Przyjaciół Nauk) dla wykształcenia się postaw obywatelskiej odpowiedzialności za naukę i wobec nauki, które stały się symbolicznie wzorem aktywności PAN. Było to zgodne z tradycją ruchu naukowego w Polsce, sięgającą XVIII wieku, jeśli liczyć dojrzałe, instytucjonalne formy działalności upowszechniającej wiedzę, a nawet wcześniej, gdy zważyć na początki renesansowych akademii i bibliotek umożliwiających studiowanie. Historia tych procesów jest dobrze udokumentowana w kronikach uniwersytetów, lecz warto przemyśleć doświadczenie wspólnotowej radości odkrywania nowego dla statusu współczesnej nauki.

Towarzystwa naukowe – a raczej społeczny ruch naukowy rozwijający się w Polsce szczególnie w okre-

sie zaborów – odegrały zasadniczą rolę w utrzymaniu intelektualnej i moralnej kondycji społeczeństwa. Mimo trudnych warunków działania na rzecz narodu pozbawionego państwa towarzystwa te nie różniły się od europejskich etosem pracy, strukturą, usadowieniem w pejzażu miast podlegających uprzemysłowieniu, odpowiadały też na intelektualne aspiracje mieszczaństwa. A jeśli jednak się różniły, to determinacją założycieli i zaangażowaniem uczestników, których łączyła patriotyczna potrzeba pracy dla przyszłej, niepodległej ojczyzny. W literaturze polskiej mamy wiele obrazów idealizmu i pragmatyzmu zdobywców i popularyzatorów wiedzy, przykładowo w powieściach Elizy Orzeszkowej, Bolesława Prusa, publicystyce Aleksandra Świętochowskiego. Udział w powszechnych odczytach kreował ówczesnych konsumentów nauki, romantyków postępu.

Jako ruch społeczny towarzystwa naukowe w Polsce i na świecie stanowiły co najmniej przez dwa stulecia nowoczesną i relatywnie dostępną formę zdobywania wiedzy oraz kształcenia postaw obywatelskich, a towarzystwa akcentujące w nazwie wspólnotowość (*society* zgodnie z tradycją zachodnioeuropejską) były instytucjami prestiżu uczonych. Polska Akademia Nauk połączyła te tradycje.

Stowarzyszeniowy aspekt tożsamości

Przyjmując, że tożsamość jednostki lub instytucji jest samookreśleniem i wyróżniającym pozycjonowaniem na tle otoczenia, a stowarzyszenie cechuje dobrowolność, samorządność i trwałość, można mówić o stowarzyszeniowym aspekcie tożsamości PAN.

Podstawę budowania tożsamości stanowi misja rozumiana jako akceptowane przez członków instytucji długotrwałe cele, działania podejmowane w ramach porządku prawnego i właściwe dla kultury danej jednostki. Przyjęcie i realizacja misji warunkują efektywność działań wspólnotowych, wzmocnienie instytucji jako podmiotu polityki państwa, niezależność procesów decyzyjnych. W hierarchii komponentów tożsamości najwyżej stoją autonomia celów i relacje wspólnotowe wynikające z demokratycznych zasad działania.

Zgodnie z deklaracją „misją Polskiej Akademii Nauk jest wszechstronna działalność na rzecz rozwoju nauki oraz ustanawiania najwyższych standardów jakości badań i norm etycznych, służące społeczeństwu i wzbogaceniu kultury narodowej”. Ogólnie określone prerogatywy działania są uszczegółowione na poziomie funkcjonalności wydziałów, komitetów naukowych i problemowych, oddziałów, Akademii Młodych Uczonych, komisji do spraw etyki w nauce. Struktura komitetów naukowych i problemowych w zasadzie jest spójna z klasyfikacją dziedzin i dyscyplin naukowych

prof. dr hab.
Iwona Hofman

Dyrektor Instytutu Nauk o Komunikacji Społecznej i Mediach UMCS, prezes Polskiego Towarzystwa Komunikacji Społecznej, przewodnicząca Komitetu Nauk o Komunikacji Społecznej i Mediach PAN, członek Rady Doskonałości Naukowej. Zainteresowania badawcze: dziennikarstwo jakościowe, studia nad dziennikarstwem, publicystyka emigracyjna. Ostatnie publikacje: *Publicystyka Leopolda Ungera. W kierunku dziennikarstwa poważnego* (2016), *Redaktor. 20 lat bez Kultury* (2020), „Kultura”. Teksta redakcyjna nr 9/1969.

iwonahofman@gmail.com

z zastrzeżeniem uwzględniania subdyscyplin, głównych obszarów badawczych reprezentatywnych dla dyscyplin, ale niebędących dyscyplinami, specyfiki badań interdyscyplinarnych.

Misję należy interpretować przez ustawowe i statutowe zadanie Akademii, w tym prowadzenie zaawansowanych badań o strategicznym znaczeniu dla rozwoju nauk i gospodarki, sieciowanie zespołów badawczych, krajowych i międzynarodowych (w tym multidyscyplinarnych), wspieranie rozwoju młodych pracowników nauki, przygotowywanie ekspertyz, upowszechnianie nauki. Zadania te mają charakter długoterminowy, niezależny od koniunktury politycznej i społeczno-gospodarczej. Zbliżają się w istocie do strategii autonomicznego podmiotu polityki naukowej państwa w tym sensie, że wyznaczają ramy trwałej obecności Akademii jako inicjatora i wykonawcy społecznie użytecznej pracy naukowej.

Stowarzyszeniowy aspekt tożsamości wyraża się w dobrowolnym uczestnictwie w działalności Akademii jako korporacji uczonych przekonanych o wartości misji i zadań, poprzedzonym jednak wyborami środowiskowymi, które stanowią miarę oceny renomy naukowej i sprawczości kandydatów. W ten sposób rozwija się wspólnota uczonych ciesząca się zaufaniem społecznym i gwarantująca samorządność Akademii w określaniu celów, budowaniu struktury organizacyjnej na demokratycznych zasadach.

Artykulacja tożsamości – wybory członków

Wielopoziomowe zarządzanie Akademią można postrzegać jako swoiste dopełnienie stowarzyszeniowego aspektu tożsamości, gdyż na każdym piętrze wyborów członków korporacji i struktur wewnętrznych główną zasadę stanowi odpowiedzialność za naukową markę PAN, tę zaś tworzą: więziotwórcze przesłanie misji i system wartości właściwy dla dyskursu naukowego, sprawna kultura organizacyjna, kryteria przynależności i współpracy.

W skład Akademii wchodzi członkowie krajowi i zagraniczni wybierani przez Zgromadzenie Ogólne PAN będące najwyższym organem zarządzającym. Odpowiedzialność za wybór członków krajowych jest tym większa, że uczestniczą oni w zgromadzeniu z głosem stanowiącym, więc mają wpływ na kierunki działania Akademii, jakość pracy, relacje z otoczeniem społeczno-gospodarczym. Dorobek naukowy kandydatów na członków Akademii jest weryfikowany, poczynając od pierwszego etapu rekomendacji na szczeblu komitetów, a potem wydziałów, co upewnia wyborców korzystających tylko z biernego prawa wyborczego, że oddają swoje głosy na uczonych, których osiągnięcia i postawa wzbudzają szacunek. Kryterium wyboru najlepszych z najlepszych obowiązuje także

na poziomie komitetów naukowych i problemowych, co czyni z nich prawdziwą reprezentację środowisk badawczych w ramach dyscypliny lub obszarów nauki.

Zgromadzeniu Ogólnemu PAN przewodniczy prezes, pochodzący z wyborów i kierujący prezydium, które podejmuje wszystkie decyzje strategiczne w przerwach między sesjami zgromadzenia ogólnego. Udział w prezydium przedstawicieli wydziałów, przewodniczących rad kuratorów wydziałów, prezesów oddziałów i dyrektorów jednostek naukowych PAN zapewnia zachowanie demokratycznych standardów zarządzania korporacją. Stwarza również szansę na proporcjonalny podział pracy i odpowiedzialności za wzmacnianie marki instytucji. Planowane powiększenie składu prezydium o przedstawicieli przewodniczących komitetów naukowych jest oczekiwaną decyzją podejmowaną z jednoznacznych przesłanek docenienia znaczenia komitetów jako forpocztu Akademii wśród badaczy rozczarowanych instytucjonalizacją nauki w Polsce. Należy stwierdzić, że komitety naukowe i problemowe, funkcjonujące przy Prezydium PAN (także pod nazwą rad) i przy wydziałach, a także Akademia Młodych Uczonych i komisja do spraw etyki w nauce są najbardziej rozpoznawalnymi i ocenianymi strukturami instytucji ze względu na formy działania adresowane do społecznie zaangażowanych i wrażliwych odbiorców spoza grup interesu. Formy te to przykładowo: wykłady popularyzujące wiedzę, szkolenia, warsztaty, promocje książek, publikacje popularnonaukowe ośmielające do poszukiwania wiedzy poza bańkami informacyjnymi, lekcje w szkołach, prezentacje podczas festiwali nauki itd., współcześnie decydują one o medialnej i konsumenckiej rozpoznawalności oraz wiarygodności instytucji nauki. W przypadku Akademii są polem transferu wiedzy i doświadczeń naukowych mających bezpośredni wpływ na dobrostan społeczeństwa.

W tym kontekście konieczne jest wdrożenie strategii komunikacyjnej PAN w większym stopniu obliczonej na podkreślenie w domenie publicznej społecznej użyteczności działalności naukowej Akademii, np. nagłaśnianie w mediach wynalazków, odkryć, patentów, rozwiązań problemów demograficznych, zdrowotnych itd. uzyskanych przez uczonych i zespoły badawcze związane z PAN. Działanie i strategię komunikowania o nauce przekładają się na poczucie tożsamości i wspólnoty członków instytucji, gdyż wzrasta społeczne zrozumienie i akceptacja zadań, potrzeb i wyzwań stojących przed Akademią jako inicjatorem badań i koordynatorem przepływu wiedzy.

Wybory członków Akademii, choć są ostatnim ogniwem możliwym do uwzględnienia w procesach komunikacji naukowej, w sensie pobudzenia społecznego zainteresowania działalnością korporacji uczonych, stanowią przecież podstawę demokratycznego zarządzania nauką w Polsce według trudnego do osią-

gnięcia modelu Humboldta, czyli niezależności uniwersytetów od państwa.

Demokratyczna kultura samostanowienia

Kultura samostanowienia, jak każda „uprawa” w ujęciu Ciceronońskim, wymaga uporządkowania na trzech poziomach: normatywnym, symbolicznym i materialnym, którym można przypisać akty prawne i regulacje statusu i funkcjonowania instytucji, wartości określone przez misję i uwidaczniane w praktyce oraz wytwory pracy naukowej. Zostały one już przedstawione, ale warto uwypuklić te sposoby działania Akademii, które stanowią atrybuty demokratycznej kultury samostanowienia. Tymi zaś są: tryb wyboru członków Akademii i członków struktur Akademii niebędących członkiem PAN w świetle ustawy (członkowie komitetów i rad wybierani przez środowiska uniwersyteckie), struktura zarządzania i kontroli wewnętrznej, kolegalność jako zasada przy wyznaczeniu zadań instytucji i ocenie sposobów ich realizacji, autonomia badań, wolność nauki i kształcenia. Wydaje się, że konsekwentne stosowanie kultury samostanowienia wpłynęło na wizerunek Akademii jako lidera i partnera innych podmiotów polityki naukowej państwa (akademickie przywództwo) zapewniającego dobre warunki badań (kulturę przedsiębiorczości, wolność wyboru warunków pracy) i strzegącego równowagi między współzawodnictwem i współpracą.

Przestrzeń integracji

Podstawę prawną działalności Akademii stanowi ustawa z 30 kwietnia 2010 roku o Polskiej Akademii Nauk (Dz.U. 2010 nr 96, poz. 619) oraz Statut Polskiej Akademii Nauk, szczegółowo regulujący działanie i odpowiedzialność jednostek i struktur wewnętrznych. Ustawa gwarantuje autonomię, samorządność, wolność nauki jako uniwersalne wartości założycielskie korporacji. Artykuł 2 ustawy zawiera katalog zadań, które w uproszczeniu można zapisać jako: prowadzenie badań naukowych i prac rozwojowych, kształcenie młodej kadry naukowej, opiniowanie projektów i programów dotyczących nauki, współpraca naukowa i z otoczeniem społeczno-gospodarczym, krajowa i międzynarodowa, formułowanie zasad etyki w nauce, działalność ekspercka. Wykonanie tych zadań nie byłoby możliwe bez aliansu pokoleń, talentów, środowisk, bez poczucia tożsamości definiowanej w aspekcie użytecznej wyjątkowości oraz trwałej wspólnoty nawiązującej do tradycji, autorytetów, wartości.

Pod koniec października 2021 roku w Stacji Naukowej PAN w Paryżu odbyła się prestiżowa międzynarodowa konferencja (z udziałem m.in. prof. Normana Daviesa, prof. Daniela Beauvois, prof. Marii

Delaperrière) poświęcona dziedzictwu Jerzego Giedroycia i „Kultury”, zwanej paryską, która uświadomiła mi, że ten alians jest cechą charakteryzującą Akademię i ma różne odmiany, jakże istotnie dynamizujące instytucję. Młody zespół badaczy pracujący w stacji, o zgola innych zainteresowaniach naukowych, był nie tylko świetnym współorganizatorem wydarzenia, lecz także najwierniejszym uczestnikiem obrad i życzliwym opiekunem dla dużej grupy uczonych z różnych państw Europy, w różnym wieku i o różnym nastawieniu do hybrydowych konferencji. Na gruncie zainteresowania nauką i szacunku dla niej odbywała się międzypokoleniowa wymiana doświadczeń i wyobrażeń o przyszłości badań, ugruntowująca przekonanie, że warto starać się zrozumieć odmienne punkty widzenia, poznać specyfikę obszarów i metod. Stacja gościła w ostatnim czasie pedagogów, historyków sztuki, fizyków. Wszystkich witał anons otwartego w 2020 roku programu Polish Academy of Sciences' Individual Fellowship: Innovation and Creativity (PASIFIC). Trudno o bardziej aktualny i przekonujący dowód na możliwość integracji.

Alians pokoleń odbywa się w Akademii przez współpracę uczonych o różnym stażu pracy naukowej w ramach wydziałów i komitetów, a także dzięki utworzeniu Akademii Młodych Uczonych. W relacjach międzypokoleniowych często uwidacznia się naturalna skłonność poszukiwania autorytetów i mistrzów, zachodzi synergia doświadczenia i entuzjazmu odkrywców. Bardzo pouczające są pod tym względem dyskusje na posiedzeniach komitetów. Władze Akademii dostrzegły w porę potencjał młodych badaczy, a środowiska naukowe typowały w wyborach tych spośród nich, którzy tworząc śmiało projekty, uwzględniają dorobek przeszłości, rozumieją wymóg ciągłości badań, procesów zanurzonych w czasie i przestrzeni, jak pisał Jerzy Stempowski. Duże znaczenie ma kształcenie doktorantów i młodej kadry, tzw. samodzielnych pracowników nauki, w instytutach badawczych PAN oraz udział ekspercki młodych badaczy w działalności naukowej niejako firmowanej przez PAN, np. w towarzystwach naukowych.

Tworzenie interdyscyplinarnych zespołów badawczych, powodzenie w pozyskiwaniu środków zewnętrznych w konkursach grantowych, pożytki wynikające z wymiany doświadczeń i przepływu know-how w zespołach łączących przedstawicieli dziedzin naukowych kształtują bardzo dobrze integrację, stającą się współcześnie niezbędnym elementem pracy twórczej.

W przededniu jubileuszu 70-lecia Akademia stoi przed wyzwaniem, które generuje epoka szybkiej komunikacji elektronicznej, minimalizująca odpowiedzialność za wartość przekazu (epoka postprawdy). Jakość badań i weryfikacja wyników przez zespoły specjalistów są odpowiedzią Akademii na to wyzwanie w nauce. Na wyzwania wynikające z dezintegracji społecznej Akademia odpowiada wzmocnieniem autonomii i stowarzyszeniowego aspektu tożsamości. ■